

УДК [101:355.01(470+571:477)]:316.356.4
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.59.18>

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК «ВІЙНА ЗА ІДЕНТИЧНІСТЬ»

Олена Мішалова

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії
просп. Університетський, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Україна*

Ольга Гордійчук

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
кафедра філософсько-історичних студій та масових комунікацій,
вул. Чуднівська, 103, 10005, м. Житомир, Україна*

Стаття присвячена аналізу російсько-української війни як «війни за ідентичність», війни якісно нового типу в контексті масштабних процесів перебудови усталеної системи світопорядку першої чверті ХХІ ст. Автори стверджують та обґрунтовують, що війна Росії в Україні є «війною за ідентичність», тобто такою, що ведеться, насамперед, за привласнення української культурної традиції та історичної спадщини, і пропонують розглянути війну Росії в Україні крізь призму концепції політики ідентичності у розумінні Френсіса Фукуями та на основі цивілізаційного підходу Самуеля Гантінгтона.

Однією з визначальних передумов цієї війни є та обставина, що Росії не достатньо власної історії та культури, російські очільники хочуть керувати країною з величною тисячолітньою історією й багатою культурною традицією, оскільки саме на цій основі Росія вибудовує та обґрунтовує свої імперські історичні наративи й загарбницькі імперські амбіції. Саме в цьому сенсі існування сучасної Російської Федерації, а для існування російських імперських наративів, якими росіяни виправдовують та легалізують свою агресивну зовнішню політику.

Незважаючи на певні успіхи російської пропаганди у маніпулюванні питанням ідентичності у внутрішній та зовнішній політиці, російське керівництво не усвідомлює, що привласнення («загарбання») чужої культурної традиції не допоможе їм вирішити хронічну проблему з власною російською культурною ідентичністю. Українська культурна традиція була і залишається чужою для росіян.

Продуктивною парадигмою для розгляду та аналізу російської війни в Україні також є цивілізаційна концепція нового світового порядку Гантінгтона, у якій найбільш поширеними і небезпечними науковець прогнозував конфлікти між народами, що належать до різних цивілізацій (та культур).

Ключові слова: війна за ідентичність; культурна спадщина; культурна ідентичність, цивілізація, імперські наративи.

Постановка проблеми. Три роки тому 24 лютого 2022 року Російська Федерація (далі РФ) здійснила повномасштабне військове вторгнення в Україну всупереч будь-якій логіці та здоровому глузду. У такий спосіб Росія продовжила почату ще в 2014 році брутальну компанію, спрямовану на розділення і поглинання по частинах незалежну сусідню державу, порушуючи міжнародно визнані кордони та не зважаючи на міжнародне право. Повномасштабне вторгнення в Україну було названо російським керівництвом «спеціальною військовою операцією», яка, однак, триває вже більше трьох років, налічує

безпрецедентно велику кількість військ та задіяного озброєння, має загальну лінію фронту більше 1300 кілометрів. За вживання слова «війна» і мирні протести російська влада переслідує своїх громадян та садить їх за ґрати¹.

Вже сам факт розв'язання війни в Європі у ХХІ ст. є варварством, але найбільше вражає жорстокість, з якою російська армія ставиться до місцевого населення на тимчасово захоплених українських територіях, відкидаючи усі закони та звичаї ведення війни. Масові вбивства, викрадення дітей, зґвалтування, тортури – над чоловіками, жінками, дітьми, людьми похилого віку, масове мародерство, свідоме руйнування цивільної інфраструктури, цілеспрямоване нищення культурної спадщини – історичних та художніх музеїв, бібліотек, театрів, церков, монастирів, пам'ятників й меморіальних комплексів, котрі жодним чином не пов'язані з воєнними об'єктами². Російське керівництво, називаючи росіян і українців «одним народом», тим не менш знищує українців (громадян України, у тому числі і російського походження) фізично та планомірно намагається знищити українську культуру, яка є унікальним простором поєднання різних політичних, релігійних та етнічних культурних традицій, чим українська держава суттєво відрізняється від сучасної Росії.

Окремо слід наголосити на мужності та стійкості українського народу (як військових, так і цивільних) у боротьбі з окупантами, яка вражає весь світ, включно з російським військово-політичним керівництвом, котре не розраховувало на такий затятий опір окупації. Наведемо лише один приклад: жителі переважно російськомовного Херсону (єдиного обласного центру, який вдалося захопити росіянам на початку повномасштабного вторгнення) більше трьох місяців систематично виходили на мітинги, скандуючи російською мовою заклик до російських військових «йти геть» та «Херсон – це Україна!» поки окупаційна влада не почала жорстокі розстріли мирних демонстрацій³.

Два останні десятиліття нинішнє керівництво РФ потужною брехливою пропагандою запевняло себе, свій народ та увесь світ, що Україна є неспроможною державою, що українців не існує (ніби це просто «зіпсовані» росіяни), наголошуючи, що колективний Захід на чолі з США намагається зробити з України «анти-Росію», що становить загрозу для цілісності РФ. Формально саме це декларується як головна підстава для початку «спеціальної військової операції» проти незалежної сусідньої країни. Тобто, згідно з логікою російського керівництва, Україна з населенням близько 42 мільйонів та площею 603,700 км² становить екзистенційну загрозу для держави з населенням 146,5 мільйонів і площею 17125191 км² (територіально найбільшої країни сучасного світу)⁴.

¹ Див.: Mary Ilyshina. Putin declares «war» - aloud - forsaking his special euphemistic operation. The Washington Post. December 22, 2022, <https://www.washingtonpost.com/world/2022/12/22/putin-war-ukraine-special-operation/> ; Russia Criminalizes Independent War Reporting, Anti-War Protests. Human Right Watch. March 7, 2022, <https://www.hrw.org/news/2022/03/07/russia-criminalizes-independent-war-reporting-anti-war-protests> .

² Див.: Dzvenyslava Shcherba. The War on Culture: How Russia is Destroying Ukraine's Cultural Heritage. UkraineWorld. February 1, 2023, <https://ukraineworld.org/articles/analysis/war-culture> ; Також див.: Дмитро Лубінець. Музеї, театри, церкви... Що окупантам зробили об'єкти культури? LB.ua. 17 серпня 2023, https://lb.ua/blog/dmytro_lubynets/570434_muzei_teatri_tserkvi_shcho_okupantam.html .

³ Див.: Ендрю Гардінг. Як живе розлучений і нескорений Херсон. BBC NEWS УКРАЇНА. 17 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60777420>. Також див.: Олеся Герасименко, Анастасія Сорока. «Ось таке дине життя в окупації». Як живе Херсон, зайнятий російськими військовими. BBC NEWS УКРАЇНА. 22 березня 2022, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60834436>.

⁴ Див.: Andriy Avramenko. «Anti-Russia»: how Kremlin Labels its Neighbors to Justify Aggression. UkraineWorld. February 17, 2023, <https://ukraineworld.org/articles/infowatch/anti-russia> ; див. також: Contextualizing Putin's «On the Historical Unity of Russian and Ukrainians». HURI. August 2, 2021, <https://huri.harvard.edu/news/putin-historical-unity> .

На перший погляд, таке твердження викликає подив, тому що справді важко повірити, що в десятки разів більша за територією, ресурсами та економічними спроможностями країна може всерйоз вбачати для себе небезпеку від невеликого сусіда, котрий декларує своє бажання приєднатися до Європейського Союзу і не висував до Росії жодних територіальних претензій до 2014 року. Також викликає подив і повне нерозуміння ситуація, коли в епоху безпрецедентного розвитку інформаційних технологій, штучного інтелекту, космічного туризму і планів колонізації сусідніх планет Сонячної системи РФ витрачає значні економічні ресурси, зазнає санкцій і перебудовує свою економіку на військові рейки з єдиною метою – поневолювати сусідні країни, відбудовуючи «велич», яку вона нібито втратила після розпаду Радянського Союзу⁵ та Російської імперії за сто років до цього⁶. Фантазмагоричні уявлення про минуле російських керівників не візьметься коментувати жоден професійний історик, оскільки вони у своїй переважній більшості позбавлені раціонального підґрунтя і є нікчемними з наукової точки зору. Однак, як це не дивно, саме через звернення до минулого (яким вони його собі уявляють) російське керівництво намагається легітимізувати та виправдовувати усі свої дії стосовно України, а також інших країн Східної Європи та Балтійського регіону.

Чому РФ на початку XXI ст. у своїй зовнішній політиці керується ідеями імперської величі середини XX або ж навіть XVIII-XIX ст.? Чому її керівництво так відчайдушно намагається заперечити існування незалежної української держави, українського народу та української культури? *На нашу думку, сучасну війну Росії проти України слід розглядати крізь призму концепції політики ідентичності у розумінні Френсіса Фукуями на основі культурно-цивілізаційного підходу Самуеля Гантінгтона з його ідеєю «зіткнення цивілізацій» як провідної тенденції в розвитку сучасної світової політики і неминучих воєнних конфліктів по лініях цивілізаційних розломів.*

⁵ Для нинішнього президента Росії розпад Радянського Союзу є найбільшою геополітичною катастрофою XX ст., Володимир Путін проголосив про це у щорічному зверненні до російського народу ще у 2005 році. Див: Putin: Soviet collapse a «genuine tragedy». NEWS. April 25, 2005, <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057>. Тобто, не дві світові війни, котрі забрали життя десятки мільйонів людей по всьому світу, Холокост, Голодомор, який багатьма країнами світу на сьогодні визнаний геноцидом українського народу та багато інших страшних сторінок історії XX ст., а саме розпад тоталітарного радянського режиму. Це надало історичну можливість багатьом країнам Східної Європи – Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині, Україні, Білорусії та державам Балтійського регіону – Латвії, Литві, Естонії, Фінляндії відновити свою незалежність і збудувати демократично-ліберальні політичні системи.

У грудні 2021 року на передодні повномасштабного вторгнення Росії в Україну очільник Кремля повторив цю тезу у дещо видозміненому вигляді, назвавши розпад Радянського Союзу загибеллю «історичної Росії». Див.: Andrew Osborn and Andrew Osstroukh. Putin rues Soviet collapse as demise «historical Russia». REUTERS. December 12, 2021, <https://www.reuters.com/world/europe/putin-rues-soviet-collapse-demise-historical-russia-2021-12-12/>.

⁶ Сучасна Російська Федерація свідомо проводить лінію прямого правонаступництва між собою та Радянським Союзом, а також між СРСР та Російською імперією. Про це свідчить той факт, що на економічному форумі 2023 році у Санкт-Петербурзі були демонстративно вивішені прапори Російської імперії, Радянського Союзу та Російської Федерації. Див.: Геннадій Лубинець. Так виглядає шизофренія: у Петербурзі одночасно вивісили імперський, російський та радянський прапори. TELEGRAF. 17 червня 2023, <https://surl.li/lguocj> Див. також: <https://www.imago-images.de/st/0260436262>; https://twitter.com/Biz_Ukraine_Mag/status/1670355734565986304.

Це є відвертою історичною маніпуляцією, оскільки Росія була лише однією з 15 радянських республік у складі СРСР, котрий тримався разом лише завдяки силовому тиску і як тільки тоталітарний військово-політичний режим достатньо послабився, він розпався природним чином без зовнішніх втручань. Ще більш одіозно виглядає лінія спорідненості між комуністичним Радянським Союзом з диктатурою пролетаріату і Російською імперією, на уламках якої він виник як заперечення останньої з розстрілом імператорської родини, масовим вигнанням і винищенням правлячої дворянської еліти. Не випадково СРСР мав назву радянського, а не російського, що за задумом його творців мало символізувати повне відсторонення від імперської спадщини.

Виклад основного матеріалу. *Сучасна війна Росії в Україні є війною якісно нового типу – «війною за ідентичність» у розумінні політики ідентичності Френсіса Фукуями і в контексті культурно-цивілізаційної концепції Самуеля Гантінгтона.* Ми стверджуємо, що ця війна є війною, насамперед, за культурну ідентичність та історичну спадщину, а не за політичні чи економічні ресурси. Її мета – привласнення культурної традиції та історії України (зокрема, культурної спадщини часів Середньовіччя – Київської Русі, а також Нового часу), що мають фундаментальне значення для Москви, оскільки саме на цій основі Росія вибудовує та обґрунтовує свої імперські наративи і загарбницькі амбіції, які в свою чергу сприяють зміцненню культу сили й авторитаризму в межах сучасної РФ, утриманню влади в руках пануючої верхівки, консолідації суспільства спільною метою «перемоги ворога» з метою відвернути увагу від внутрішньополітичних проблем.

У своїй книзі *«Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості»* Фукуяма звертає увагу на той факт, що в другому десятилітті ХХІ ст. у багатьох регіонах світу на перший план виходять питання ідентичності. Потреба людини у визнанні її ідентичності, на його думку, становить основну ідею, що об'єднує низку процесів сучасної світової політики. В основу концепції ідентичності Фукуяма закладає поняття гідності людини та невід'ємне прагнення у визнанні цієї гідності оточенням, що в однаковій мірі стосується як окремої людини, так і спільнот. Він зазначає, що часто те, що сприймають як економічні мотиви у діях людей, насправді виростає з потреби у визнанні, де: «внутрішнє відчуття власної гідності прагне зовнішнього визнання. Мені не достатньо самому усвідомлювати власну цінність, якщо інші не визнають її публічно або навіть гірше – ганьблять мене чи не визнають мого існування. Самоповага постає з поваги інших. Оскільки люди за своєю природою прагнуть визнання, із сучасного розуміння ідентичності швидко розвивається політика ідентичності, у межах якої індивіди вимагають публічного визнання їхньої цінності» [4, с. 15, 20, 23].

Фукуяма критикує економічну модель поведінки людини, відповідно до якої люди розглядаються як раціональні індивіди, які хочуть максимізувати «корисність» (тобто свій матеріальний добробут), а політика – це лише продовження цієї поведінки. Він не заперечує тезу, що люди здатні на раціональну поведінку і керуються власними інтересами, прагнучи отримати більше багатства й ресурсів, однак наголошує, що хоча економічна нерівність, яка виникла за останні приблизно п'ятдесят років глобалізації, – це основний фактор, що пояснює сучасну політику, невдоволення матеріальним становищем стає набагато гострішим, коли до нього додається відчуття ображеної гідності та приниженості. Більш того, те, що ми вважаємо економічною мотивацією, в дійсності часто відображає не просто прагнення багатства й ресурсів, а уявлення про гроші як маркер статусу і переконання, що за них можна купити повагу. З іншого боку, економічна теорія не надає задовільного пояснення ані мотивам військового, що затуляє собою гранату, ані вчинку терориста-смертника, ані безлічі інших випадків, коли людиною керує не матеріальна вигода, а щось інше. Все це спонукає шукати пояснення в інших теоріях людської поведінки і скеровує думку Фукуями до питань ідентичності [4, с. 23–24, 27].

Поняття «ідентичність» і «політика ідентичності» виникли відносно нещодавно. Введення до наукового обігу першого пов'язують з іменем психолога Еріка Еріксона у 1950-х рр., а друге з'явилося у культурній політиці лише в 1980-1990-х рр. Сьогодні термін «ідентичність» використовують для позначення багатьох явищ: від соціальних категорій чи ролей до основної інформації про людину. Якщо вживати це слово в такому сенсі, то ідентичності існували завжди [4, с. 22]. Сініша Малешевич у праці *Ідентичність як ідеологія. Розуміння етнічності та націоналізму* зазначає, що ідентичність не є чимось

відчутним чи видимим: її не можна помацати, понюхати, спробувати на смак чи побачити. Проте її присутність сьогодні настільки поширена, що майже все стало питанням ідентичності. Таке надмірне використання терміну створює какофонічну плутанину з багатьма взаємно конкуруючими розуміннями ідентичності [12, с. 13, 16]. Роджерс Брубейкер вирізняє декілька основних підходів у використанні терміну «ідентичність» в гуманітарних науках, зазначаючи при цьому, що як для аналітичного інструменту, він є «безнадійно неоднозначним»⁷. Поза тим, він наголошує, що «термін «ідентичність» покликаний виконати велику роботу [5, с. 35].

Ми будемо виходити з визначення ідентичності Самюеля Гантінгтона, відповідно до якого ідентичність – це індивідуальне або групове самоусвідомлення, продукт самоідентифікації, що передбачає, що «ви» або «я» володіємо особливими якостями, які відрізняють «мене» від «вас» та «нас» від «них». Наприклад, дитина від народження має певні елементи ідентичності (ім'я, стать, походження, громадянство), проте, вони залишатимуться латентними допоки дитина не усвідомить їх і не стане визначати себе відповідно до них. Ідентичність є надзвичайно важливою, оскільки вона визначає поведінку людини [10, с. 21]. Отже, ідентичність є внутрішнім усвідомленням приналежності до певної соціокультурної спільноти на основі усвідомлення подібності з її представниками та одночасно відмінності від представників інших соціокультурних спільнот. Вона включає сукупність уявлень людини про себе, своє становище в суспільстві, ототожнення з певними групами, культурними моделями, соціальні обов'язки, а також ціннісно-емоційне ставлення до цих зв'язків та обов'язків.

На думку Малешевича, надзвичайна популярність терміну «ідентичність» пояснюється тим, що він замінив собою три традиційні концепти в осмисленні суспільних процесів – «расу», «національний характер» та «суспільну свідомість», перетворившись на великий узагальнюючий термін [a grand umbrella term], що функціонує як легітимний політичний інструмент в академічному і популярному дискурсах. Тим не менш, поняття ідентичності залишається складним, має велику кількість критиків, які вважають його невдалим поняттям [ill-suited concept] для цілей пояснення серйозних суспільних змін [12, с. 21, 31, 36].

Повертаючись до ідей Фукуями, слід наголосити, що явище ідентичності саме по собі є складним, невпевненість у власній ідентичності є особливістю життя в сучасному світі. Модернізація і глобалізація світу характеризуються динамічними змінами й порушеннями звичного порядку, а також появою альтернативи там, де її раніше не було. Така неусталеність ідентичності, на думку Фукуями, загалом є позитивним явищем, тому що впродовж багатьох поколінь мільйони людей тікали з сіл і традиційних суспільств, де не було вибору, туди, де цей вибір був. Проте свобода й можливості вибору, що існують в сучасних ліберальних суспільствах, також можуть змушувати людей почуватися нещасними та

⁷ Брубейкер пропонує вирізнити п'ять основних підходів у застосуванні терміну ідентичність: (1) ідентичність протиставляється поняттю «інтерес» з метою висвітлення і концептуалізації певних неінструментальних способів суспільної та політичної поведінки; (2) ідентичність як специфічно колективне явище «однаковості» між членами певної групи, що має проявлятися у солідарності, спільних схильностях або переконаннях чи колективних діях; (3) розуміння ідентичності як основи для індивідуального чи колективного самоусвідомлення («самості»); (4) ідентичність як процесуальний, інтерактивний розвиток колективного саморозуміння, солідарності чи «груповості», які можуть спричинити подальші колективні дії; (5) ідентичність як швидкоплинний продукт численних і конкуруючих дискурсів, що підкреслює нестабільну, множинну, мінливу і фрагментовану природу сучасного «Я». Крім того, Брубейкер стверджує, що концепції ідентичності в межах цих п'яти підходів варіюються у діапазоні від «сильного» до «слабкого» розуміння концепту. Більш детально див.: Rodgers Brubaker. *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press, 2006. p. 33-35, 37-38.

ізолюваними одне від одного. Вони починають ностальгувати за спільнотою і впорядкованим життям, яке вони, як вони вважають, втратили, або яким начебто жили їхні предки. Справжня ідентичність, яку вони шукають, – це те, що пов’язує їх з іншими людьми. В цьому причина того, чому людей легко можуть привабити лідери, котрі говорять, що нинішня влада зраджує чи не поважає їх, чи що вони належать до важливої спільноти, чия велич знову має бути визнаною. Тож Фукуяма робить висновок, що від ідентичності і політики ідентичності в сучасному світі нікуди не подітися [4, с. 154–155].

Фукуяма говорить про дві версії політики ідентичності: перша спрямована на визнання гідності особи, друга – гідності спільноти, хоча вони обидві внутрішньо є дуже тісно взаємопов’язані між собою. Більшість людей не мають глибокої, властивой лише їм індивідуальності. Те, що вони вважають своєю сутністю, насправді складається з їхніх стосунків з іншими людьми, норм і очікувань цих інших людей як певного середовища. Люди є глибоко соціальними істотами, схильними хотіти відповідати тим суспільним нормам, серед яких вони живуть. Коли зникає усталений, спільний для всіх моральний обрій і на зміну йому приходять какофонія альтернативних систем цінностей, то більшість людей не радіє такій свободі вибору. Навпаки, вони гостро відчувають невпевненість та відчуження, переживають кризу ідентичності, що веде в протилежному напрямку від експресивного індивідуалізму – до пошуку спільної ідентичності, яка знову пов’яже індивіда із соціальною групою [4, с. 57, 62–63].

Важливою є теза Фукуями, що у багатьох випадках люди можуть не знати своє справжнє внутрішнє «Я» і лише невиразно відчувати, що вони змушені жити ніби не своїм життям, що, в свою чергу, може призвести до одержимості запитанням: «Хто ми є насправді?». Часто пошуки відповіді на це питання викликають подчуття відчуженості й тривоги, чим можуть вдало користуватися різні політичні сили, практикуючи «політику скривдженості». У таких випадках політичний лідер, як правило, мобілізує своїх прихильників твердженням, що гідність їхньої групи або спільноти образили, принизили чи зневажили. Це відчуття скривдженості, підкреслює Фукуяма, породжує у групи потребу в тому, щоб її гідність було публічно визнано. Принижена група, яка прагне повернути втрачену гідність, має значно більший емоційний вплив і потенціал до дії, аніж люди, які просто керуються економічною вигодою. Фукуяма наводить приклади сучасних РФ та Угорщини, а також США часів першого президентства Дональда Трампа. Наприклад, коли Володимир Путін говорить про «трагедію» розпаду СРСР і про те, як Європа й США «скористалися» слабкістю РФ в 1990-ті роки, щоб приблизити НАТО до її кордонів, і що він хоче, щоб до Росії ставилися як до великої держави, а не як до слабого регіонального гравця, – все це є практикуванням політики скривдженості та маніпулювання політикою ідентичності [4, с. 20–21]. Проте ситуація з маніпуляціями навколо національної ідентичності в сучасній Російській Федерації є набагато складнішою.

Річард Дженкінс пропонує подивитися на питання ідентичності спільнот крізь призму мови. Він підкреслює, що ідентичність – це людська здатність, вкорінена в мові, знати «хто є хто» (і, відповідно, «що є що»). Вона включає в себе знання того, хто ми є, хто такі інші, вони знають, хто ми є, ми знаємо, ким вони нас вважають, і так далі: багатовимірною класифікацією або мапування людського світу і нашого місця в ньому, як індивідів і як членів спільнот. Ідентифікація – це процес, а не «річ». Це не те, що хтось може мати або не мати, це те, що людина робить. Інший важливий момент, на який звертає увагу Дженкінс: ідентифікація повинна мати значення через силу символів і ритуального досвіду [11, с. 5–6].

Малешевич йде далі і наголошує, що етнічні групи та нації не є «більшардними кулями», вони не існують і ніколи не могли б існувати самі по собі. Вони з’являються як

специфічні групові ярлики в певний момент часу і з певних соціальних та політичних причин. В обох випадках вони ідеологічно чіпляються за поняття культури – чи то в антропологічному її розумінні (як особливий спосіб колективного існування), чи то в соціально-політичному розумінні високої культури (культура як цивілізаційна витонченість), важливої для націєтворення [12, с. 27].

Ентоні Сміт стверджує, що національна ідентичність безпосередньо ґрунтується на культурній спадщині [heritage], пов'язуючи національну ідентичність зі збереженням та безперервним відтворенням зразків [patterns of] цінностей, символів, спогадів, міфів і традицій, які складають культурну спадщину націй, а також ототожнення людей із цією конкретною спадщиною та цінностями, символами, спогадами, міфами, традиціями [14, с. 30]. У праці «Культурні основи націй: ієрархія, заповіт і республіка» він пропонує розглядати націю як культурний ресурс: «важливим аспектом нації як форми спільноти, для якої характерна культурна і/або політична ідентичність, була її роль як моделі соціально-культурної організації. Якщо на концептуальному рівні націю слід вважати за аналітичну категорію, на конкретно-історичному рівні її можна не менш плідно вважати соціально-культурним ресурсом, або, точніше, сукупністю ресурсів і моделлю, яку можна використати у різний спосіб й за різних обставин. Династія Хань у Китаї та Аккадська імперія в Месопотамії правили за моделі та культурні ресурси для пізніших спроб будувати імперії в цих та інших місцевостях, і так само й царства Ізраїлю та Юдеї, і такі античні міста-держави, як Афіни, Спарта, республіканський Рим, були моделями й дороговказами для подальших спільнот. Це не означає наперед відповісти на запитання, чи можна і якою мірою самі ці суспільства охарактеризувати як *національні* спільноти, ми тільки стверджуємо, що пізніші нації розглядали ті приклади як моделі національного існування і черпали з них певні ресурси: ідеали, погляди, вподобання; а також як моделі соціально-культурної організації» [15, с. 22].

Марек Водка в своїй нещодавній статті, присвяченій аналізу культурної концепції нації Сміта, наголошує, що вона є суголосною з ідеями таких представників польської школи гуманістичної соціології, як Ян Туровський, Станіслав Фел, Флоріан Знанецький, Януш Маріянський, котрі представляють польську школу гуманістичної соціології. Відповідно до цього підходу, нація розуміється, перш за все, як спільнота культури, що формується протягом тривалого часу і створює свою самобутню культуру, яка включає спільну мову, звичаї, мистецтво, науку, бізнесову активність, традиції та інші форми діяльності. Важливу роль у цьому відіграють ідеали або цілі, які переслідує ця національна спільнота [17, с. 141–142]. Водка підсумовує, що «сама культура, її тип, форма та рівень розвитку в суспільстві, суттєво впливає на якість соціального, політичного та економічного життя. На цьому етапі видається доцільним зробити те, що зробив Сміт у своєму визначенні нації, коли усунув поняття «спільної економіки» на користь надання більшого значення культурі як ключовій детермінанті розвитку нації» [17, с. 142].

Ми стверджуємо, що проблема з культурною ідентичністю сучасної РФ полягає саме в цьому: Росії не достатньо власної історії та культури останніх трьохсот років (з часу заснування Російської імперії 1721–1917 рр, Радянського Союзу з центром в Москві) або п'ятиста років (якщо враховувати період формування Московського князівства у XV ст. ще в межах Золотої Орди та Московського царства в XVI–XVII ст.), яку вони називають «великою російською культурою». Вони прагнуть привласнення української культурної спадщини та історичної традиції, оскільки саме на основі них російське керівництво вибудовує імперські історичні наративи сучасної РФ. Російські очільники хочуть керувати країною з тисячолітною історією та культурною традицією, що веде свій початок з раннього Середньовіччя, і у XXI ст. ведуть проти України війну на фізичне знищення, захоплюючи

українські теориторії, привласнюючи у такий спосіб українську тисячолітню культуру та історію (зокрема, історію середньовічної української держави – Київської Русі)⁸. Фактично, Росія досить успішно це зробила раніше⁹, поступово «порціями» приєднуючи до складу своєї держави українські землі протягом XVII–XIX ст. (Москва мала повний контроль над всією територією України лише у XX ст. і досить короткий період часу: з 1939 по 1991 рік у складі СРСР) і вибудовуючи на цьому свої імперські псевдоісторичні наративи «великої тисячолітньої Росії» (або «руського міра» в сучасній інтерпретації), які й далі нав'язує власному населенню та всьому світу засобами пропаганди й через освітні інституції. *Саме тому існування незалежної української держави справді є екзистенційним викликом, але не для існування сучасної РФ, а для існування російських імперських наративів, якими вони виправдовують та легалізують свою агресивну зовнішню політику.* В цьому основна причина відкритої зневаги і ненависті до незалежної української держави з боку нинішнього президента РФ та його найближчого оточення.

Ще однією не менш важливою проблемою, на нашу думку, є той факт, що російське керівництво не усвідомлює, що привласнення чужої культурної традиції не допоможе вирішити хронічну проблему з власною російською ідентичністю. Відповідно до культурологічної концепції нації Сміта, культурна спадщина являє собою потужний культурний ресурс для розвитку нації, котрій вона безпосередньо належить або, принаймні, для якої ця культурна спадщина є близькою. Українська культурна традиція є чужою для росіян: з часів раннього Середньовіччя і до сьогодні Україна (як би вона в різні часи не називалася і до складу яких державних утворень тимчасово не входила) завжди мала напрочуд

⁸ Згідно з цією хибною логікою, США, наприклад, мали б вважати історію Великобританії своєю історичною традицією і вимагати, щоб складові частини королівства, як окремі штати, увійшли до складу США лише на тій основі, що американці та британці розмовляють однією мовою - англійською, багато американських колоністів були британського походження та представниками протестантської церкви та й взагалі США є теориторіально більшою країною, мають ядерну зброю, а їхнє керівництво хоче увійти в історію як «збирачі англомовного світу». Відповідно ті самі претензії можна було б висунути сучасним Канаді, Австралії та Новій Зеландії. Або, відповідно до цієї ж логіки розмірковувань, самі британці мали б шукати «історичну Англію» десь на березі Гангу в Стародавній Індії чи Нілу у Стародавньому Єгипті лише тому, що якусь порівняно невелику частину своєї багатотисячолітньої історії ці країни перебували під колоніальним управлінням Великобританії. Навіть гіпотетично такий підхід до питань історичної й культурної спадковості є неможливим в сучасному цивілізованому світі. Проте російське керівництво вважає це навіть не просто нормальним, а «історично справедливим»: знищувати українську націю політично й фізично, оскільки сам факт її існування з власною історією і культурою суперчить їхнім імперським історичним наративам.

⁹ Важливо підкреслити, що сучасний російський імперський історичний наратив був сформований лише в першій половині XIX ст. після остаточного поглинання Гетьманщини (української козацької держави XVII-XVIII ст.) та зруйнування Запорізької Січі у 1775 р. (самоврядної козацької інституції XVI-XVIII ст. на південних територіях сучасної української держави). Тільки після цього в офіційній історіографії Російської імперії починає проводитися прямий зв'язок між історією Київської Русі та Московського князівства і Російської імперії. Наприклад, багатотомні праці Миколи Карамзіна «Історія держави Російської» (опубліковано: 1812-1829 рр.) та Сергія Соловйова «Історія Росії з найдавніших часів» (опубліковано: 1851-1879 рр.). З метою злагодження невідповідності у назвах «Русь» і «Московська держава» Соловйов запропонував розподіл на «Київську Русь» та «Московську Русь», закріплюючи і легітимізуючи у такий спосіб тезу про політичну і культурну «спадковість» між українською середньовічною державою Русь та Російською імперією. На початку XX ст. український історик Михайло Грушевський у праці «Історія України-Руси» спростовує зазначені російські наративи і зазіхання росіян на українську історію, описуючи політичну історію українських земель та показуючи процес формування сучасної української нації з часів Русі в контексті європейської історії через інкорпорацію з Великим князівством Литовським та Річчю Посполитою і без значного впливу зі сторони Росії майже до кінця XVIII ст., коли після остаточного розділення Речі Посполитої більша частина сучасної України опинилася під владою Росії.

Більше про російські імперські наративи див.: Serhii Plokhy. *Lost Kingdom: The Quest for Empire and the Making of the Russian Nation*. New York : Basic Books, 2017.

широкий поліетнічний склад населення і вирізнялася релігійним різноманіттям (з найдавніших часів були предсталені християнство, іудаїзм, іслам, пізніше додаються греко-католицизм й різні напрями протестантизму). Це позитивно вплинуло на формування української політичної культури, її демократичних традицій у місцевому самоврядуванні, вмінні громадян успішно вибудовувати горизонтальні соціальні зв'язки та швидко самоорганізовуватися [3, с. 196–199; 2, с. 42]. Наприклад, за часів Середньовіччя київський князь був лише першим серед рівних і часто не найвпливовішим, що було характерним для феодальної системи управління Середньовічної Європи¹⁰. Це повністю суперечить московській політичній традиції, для якої характерна модель централізованого авторитарного управління – самодержавства, що найкраще відображено в політичному слогані Російської імперії – «Самодержавіє. Православіє. Народність» (тобто єдина горизонталь управління, одна релігія, один народ).

Дослідження російської ідентичності та причин її кризи на сьогодні й в історичній ретроспективі не є безпосереднім предметом вивчення даної статі, однак нам видається важливим коротко зазначити засадничі обставини, які спричиняють постійні дилеми у формуванні національної російської ідентичності: по-перше, відсутність повноцінних достовірних досліджень власної історії та культури. Російська історична наука більше схожа на ідеологічний проєкт, створений в інтересах державної пропаганди, аніж на систему знань з незалежним співтовариством істориків у розумінні Томаса Куна; по-друге, несприйняття й витіснення культурних традицій колонізованих народів (фактично, заборона їхніх мов, вірувань, історії). Натомість, на державному рівні проводиться послідовна політика безпідставного возвеличення російського народу над іншими, культ величчя якого базується на пафосних ідеях «богообраності», «імперськості», «особливої місії», що виправдовують загарбницькі війни Росії та відволікають увагу від внутрішньополітичних проблем (низький рівень соціально-економічного розвитку більшої частини територій РФ, корупція тощо); по-третє, авторитарна заідеологована система управління з відсутністю свободи слова, розвиненого критичного мислення, культури діалогу і компромісу. Все це призводить до вимушеної еміграції найбільш активних і свідомих громадян РФ, носіїв ліберальних демократичних цінностей, котрі не підтримують дії влади. Як наслідок, російське суспільство та еліти як свідомо, так і невідомо, продовжують «втікати від свободи» (та відповідальності) в авторитаризм, руйнування та конформізм, як це було описано у концепції авторитарного суспільства Еріха Фромма [6, с. 163, 202, 208], і тому не здатні створити демократичний суспільний проєкт та сформувати власну культурну ідентичність.

Московське князівство, як квазідержавне утворення, формується у XV ст. в межах Золотої Орди в умовах потужного впливу середньовічної азійської цивілізації на основі отримання ханського ярлика на княжіння. Цей ярлик надавав право Москві збирати данину на користь золотоординського хана, в чому московські князі виявилися більш вигадливими та жорстокими у порівнянні з тверськими, рязанськими чи ростовськими князями, оскільки змогли закріпити це право за собою. Тобто, в основі московської моделі державності покладено механізм збирання данини і пограбування як свого населення, так і населення сусідніх князівств. На нашу думку, ця модель «збирання данини» й надалі в основі функціонування російської держави. Наприклад, Москва видобуває сировину в Сибіру та на Далекому

¹⁰ Цікаві паралелі між українською історією та історіями європейських країн з часів середньовіччя до наших днів проводить Ярослав Грицак. Більш детально див.: Volodymyr Yermolenko. Understanding Ukrainian history: interview with Yaroslav Hrytsak. UkraineWorld. March 15, 2019, <https://ukraineworld.org/articles/ukraine-explained/history-hrytsak>.

Сході¹¹, продає її та вкладає кошти в озброєння, пропаганду, приватні військові компанії з метою розширення територій і зон впливу по всьому світу. Сучасне російське керівництво на чолі з президентом («колективний Путін») вбачають саме в цьому розвиток своєї країни, а не в економічному, інфраструктурному і культурному розвитку громад та регіонів в середині Росії (за межами двох адміністративних центрів – Москви й Санкт-Петербурга).

Існування Росії, формування її культу «могутньої імперії» протягом століть відбувалося шляхом агресивної експансії, переписування власної та привласнення чужої історії, фізичного винищення інтелігенції, придушення опозиції, інформаційного «промивання мізків» власного суспільства. У той час, коли західні країни разом з усім цивілізованим світом інвестують ресурси в розвиток науки і техніки, освіти, культури, туризму, Росія нарощує військове озброєння, продовжує загарбницькі війни, погрожує використанням ядерної зброї [7, с. 9]. Росія відкидає європейські цінності і співпрацю із Заходом, оскаржуючи порядок, що склався після Холодної війни, і прагне встановити новий набір правил, заснований на її неоімперській політиці [16, с. 175].

Після Холодної війни світова політика вперше в історії стала багатополлярною і багатоцивілізаційною. Найважливіші відмінності між людьми наразі є в культурній сфері, а не в ідеологічній, політичній чи економічній, як це було раніше. Культурна ідентичність – це те, що має найбільше значення для більшості людей [9, с. 20–21]. Продовжуючи досліджувати проблематику культурної ідентичності, Самуель Гантінгтон розробив цікаву концепцію нового міжнародного світопорядку, в основі якої ідея протистояння цивілізацій, де найбільш поширеними, важливими і небезпечними будуть конфлікти між народами, що належать до різних культур. У своїй знаковій статті «Зіткнення цивілізацій?» він пише: «Моє припущення полягає в тому, що основне джерело конфлікту в цьому новому світі не буде насамперед ідеологічним чи насамперед економічним. Великі розбіжності між людством і домінуюче джерело конфліктів спричинять речі культурного характеру. Національні держави залишатимуться найпотужнішими гравцями у світових справах, натомість головні конфлікти світової політики відбуватимуться між націями та групами різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій буде домінувати у світовій політиці. Лінії розлому між цивілізаціями стануть лініями битв майбутнього» [8, с. 22].

Гантінгтон також звертає увагу на ще один важливий момент, а саме: сучасні вдосконалення комунікації та транспортного сполучення призвели до нової якості інтенсивності, симетричності та інклюзивності взаємодій між представниками різних цивілізацій. У результаті різні цивілізаційні ідентичності стають дедалі помітнішими. Ситуація ускладнюється тим, що кожна людина має кілька ідентичностей, які можуть конкурувати або підсилювати одна одну: родинні, освітні, професійні, територіальні, інституційні, культурні, ідеологічні, партійні та інші. Ідентифікації в одному вимірі можуть вступати в конфлікт

¹¹ Януш Бугайський наводить показові факти щодо величезних відмінностей між регіонами Росії в рівні добробуту, інвестицій, доходу на душу населення, освіти та професійних можливостей. Так, якщо Сахалінська область має валовий регіональний продукт на рівні з Сінгапуром, то Республіка Інгушетія ближча до Гондурасу. Під час тривалих економічних труднощів багаті на ресурси регіони дедалі більше страждають від московського режиму збору податків. Тюменська область, наприклад, має адміністративну юрисдикцію над двома автономними округами (Ханти-Мансійським і Ямало-Ненецьким), які видобувають 48 відсотків російської нафти і близько 80 відсотків її природного газу. У 2020 році ці два округи забезпечили понад 17 відсотків податкових надходжень федерального бюджету і були змушені передати більшу частину своїх податкових надходжень до федерального центру, отримуючи натомість лише маленьку частину. Федеральний бюджет Росії залишає в регіональних руках надходження від податку на доходи фізичних осіб і частину надходжень від податку на прибуток підприємств, але збирає всі податкові надходження від видобутку корисних копалин. Більш детально див.: Бугайський Я. «Неспроможна держава. Інструкція з розшматування Росії». Київ: АРК.ЮЕІ, 2022. С. 137.

з ідентифікаціями в іншому вимірі. У сучасному світі культурна ідентифікація різко зростає у своїй важливості порівняно з іншими вимірами ідентичності [9, с. 129].

Безпека світу вимагає прийняття глобальної мультикультурності. У сучасному багатодивізаційному світі, підкреслює Гантінгтон, ми повинні відмовитися від універсалізму, прийняти різноманітність і шукати спільні риси. Замість того, щоб просувати нібито універсальні риси однієї цивілізації, умови культурного співіснування вимагають пошуку того, що є спільним для більшості цивілізацій [9, с. 316–320]. Політика сучасної РФ є цілком протилежною від вказаних рекомендацій.

Януш Бугайський називає сучасну РФ «неспроможною державою», визначаючи наступні критерії її державної неспроможності: незавершеність Росії як національної держави, явно брехливі історичні наративи, постійні суперечки щодо ідентичності, ідеологічне безладдя, політика цькування, демографічні нестачі, економічний спад, загрози для довкілля, соціальний тиск, регіональні виклики та міжнародні поразки [1, с. 43, 54]. Він теж наголошує, що лівова частина української історії та ідентичності була викривлена або привласнена Москвою. Війна Росії проти України стала відчайдушною спробою врятувати власну крихку історію та розгублену мультиетнічну та імперську ідентичність. На його думку, цей відкритий акт російської агресії також підкреслив необхідність деколонізації, щоби повернути минуле поколінням корінних народів, які продовжують зазнавати державногогноблення та русифікації у складі РФ [1, с. 25–26].

Висновки. Отже, Війна Росії в Україні є війною нового типу – «війною за ідентичність», яку слід розглядати крізь призму концепції політики ідентичності у розумінні Френсіса Фукуями і на основі культурно-цивілізаційного підходу Самуеля Гантінгтона. Сучасна російська війна в Україні є прямим наслідком двох тісно взаємопов'язаних між собою факторів: з одного боку, РФ не задовольняє власна культурна традиція, вона прагне привласнити українсько-русинську (не російську) культурну ідентичність та історичну спадщину з метою відновлення «втраченої імперії», з іншого боку, Росія історично є державою, яка знаходиться на лінії цивілізаційного розламу між країнами західної та східних цивілізацій, є «розірваною» в плані культурної ідентичності, століттями зберігає свою цілісність лише завдяки авторитарному політичному режиму, тому постійно продукує численні конфлікти як в середині, так і навколо себе.

Список використаної літератури

1. Бугайський Я. Неспроможна держава. Інструкція з розшматування Росії. Київ: АРК. ЮЕЙ, 2022. 480 с.
2. Гордійчук О., Кондратюк Ю. Магдебурзьке право як чинник формування демократичних засад в українській політичній традиції. *Society and Security*. 2024. № 5 (5), С. 38–43.
3. Мішалова О. Національна ідея, національна ідентичність та історичний наратив культурної конвергенції. *Актуальні проблеми духовності*. 2021. Вип. 22. С. 195–214.
4. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш Формат, 2020. 192 с.
5. Brubaker R. *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press, 2006. 296 p.
6. Fromm E. *Escape from Freedom*. New York: Avon Books, 1969. 333 p.
7. Hordiichuk O. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East; Tyranny versus Democracy. *ETHICS IN PROGRESS*. 2023. № 14 (1). P. 4–23.
8. Huntington S.P. The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72. № 3. P. 22–49.
9. Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996. 367 p.

10. Huntington S.P. Who Are We?: The Challenges to America's National Identity. New York, London, Toronto, Sydney: Simon and Schuster, 2004. 428 p.
11. Jenkins R. Social Identity. London and New York: Routledge. Taylor and Francis Group, 2008. 257 p.
12. Malesevic S. Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism. New York: Palgrave Macmillan, 2006. 263 p.
13. Plokhy S. Lost Kingdom: The Quest for Empire and the Making of the Russian Nation. New York: Basic Books, 2017. 432 p.
14. Smith A.D. Interpretations of National Identity // Modern Roots: Studies of National Identity / edited by Alain Dieckhoff and Natividad Gutierrez. London and New York: Routledge. Taylor and Francis Group, 2001. P. 21–42.
15. Smith A.D. The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant, and Republic. Oxford: Blackwell Publishing, 2008. 262 p.
16. Stepniewski T. Russia-Ukraine War: Remembrance, Identity and Legacies of the Imperial Past. *Yearbook of Polish European Studies*. 2017. Vol. 20. P. 169–178.
17. Wodka M. Anthony D. Smith's Idea of the Nation. Controversy around Definitions. *Journal of Humanities and Social Sciences*. 2019. № 4 (13). P. 131–144.

RUSSIA'S WAR IN UKRAINE AS A «WAR FOR IDENTITY»

Olena Mishalova

*Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Philosophy Department
University Avenue, 54, 50086, Kryvyi Rih, Ukraine*

Olha Hordiichuk

*Zhytomyr Polytechnic State University,
Department of Philosophical and Historical Studies and Mass Communications,
Chudnivska St., 103, 10005, Zhytomyr, Ukraine*

The article analyzes the Russian-Ukrainian war as a «war for identity», a war of a fundamentally new type in the context of large-scale processes of transformation of the existing world order in the first quarter of the twenty-first century. The authors argue and substantiate that Russia's war in Ukraine is a «war for identity», i.e., one that is waged primarily for the appropriation of Ukrainian cultural tradition and historical heritage, and propose to consider Russia's war in Ukraine through the lens of the concept of identity politics as conceptualized by Francis Fukuyama and based on the civilization approach of Samuel Huntington.

One of the defining preconditions of this war is the fact that Russia's own history and culture are not satisfactory to Russians, its leaders want to rule a country with a great thousand-year history and rich cultural tradition, because it is on this basis that Russia constructs and justifies its imperial historical narratives and aggressive imperial ambitions. In this sense, the existence of an independent Ukrainian state is an existential challenge, however, not for the existence of the modern Russian Federation, but for the existence of Russian imperial narratives, which justify and legalize their aggressive foreign policy.

Despite certain successes of Russian propaganda in manipulating the issue of identity in domestic and foreign policy, the Russian leadership does not realize that appropriating («capturing») another's cultural tradition will not help them solve the chronic problem with their own Russian cultural identity. The Ukrainian cultural tradition has been and remains alien to Russians.

A productive paradigm for considering and analyzing the Russian war in Ukraine is also Huntington's civilizational concept of the new world order, in which he considers conflicts between peoples belonging to different civilizations (and cultures) to be the most widespread and dangerous.

Key words: «war for identity»; cultural heritage; cultural identity, civilization, imperial narratives.